

SANCHEZ CORRALES, Víctor, *Diccionario del español de Costa Rica*, San José, Editorial de la Universidad de Costa Rica, 2024, tomo I, 604 pp.

INTRODUCCIÓN

No contexto da rica e variada tradición lingüística hispánica, o español falado en Costa Rica representa unha particular manifestación nacional da fala, que, a través de voces, xiros de frase e expresións propias das idiosincrasias locais, marca a súa diversidade lingüística, como se pode ver unha vez máis coa nova publicación dun dicionario deste tipo, que é o obxecto deste estudo.

Esta investigación é o produto dunha análise crítica do *Diccionario del español de Costa Rica*, de Víctor Sánchez Corrales, publicado en 2024 (en diante DECR). Este dicionario, dalgún xeito pioneiro na súa maneira de proceder, procura ofrecer unha compilación exhaustiva dos termos e expresións máis representativos da fala costarriqueña, proporcionando definicións, exemplos e notas culturais que permitan unha mellor comprensión do uso destas palabras no seu contexto. Non obstante, como se verá, non está exento de problemas e desafíos, tanto na forma como no contido. Así, a presente análise ten tres obxectivos: a) avaliar, por unha banda, a precisión e a exhaustividade do dicionario na súa concepción e representación das palabras costarriqueñas; b) examinar a calidade das definicións, e c) abordar a relevancia de empregar exemplos que ilustren o significado das palabras, que busquen contextualizar os termos dentro do panorama social de Costa Rica. Esta análise xustifícase pola importancia de preservar e difundir o patrimonio lingüístico de Costa Rica, ao tempo que destaca a necesidade de continuar a avaliar os recursos lexicográficos que reflicten a evolución do español no país.

Esta análise enmárcase na liña crítica de repertorios lexicográficos sobre o español costarriqueño, que xa existe desde hai relativamente tempo (cf. Sánchez Corrales 1989, Quesada Pacheco 1992, Morales 1999, Cordero Monge 2015 e Sánchez Mora 2018), onde se presenta a análise, a avaliación e a reflexión en profundidade sobre os dicionarios ou glosarios de palabras costarriqueñas publicados ata a data, mediante unha abordaxe obxectiva e conceptual que permite identificar os seus puntos fortes e débiles, demostrar a súa coherencia e establecer xuízos razoados sobre a calidade ou validez dos devanditos dicionarios, con vistas a melloras para futuras publicacións.

CONTEXTO HISTÓRICO

Os inventarios léxicos (dicionarios, vocabularios, glosarios, apéndices léxicos de obras literarias sobre costumes tradicionais) dedicados ao español falado en Costa Rica

teñen unha historia que se remonta a un século atrás, dende a década de 1880; co cal, este país centroamericano súmase á afirmación de Lope Blanch (1968: 58), segundo a cal, «el campo más investigado de la lingüística hispanoamericana es, desde hace muchos años, el lexicográfico. Además de los numerosos vocabularios de palabras indígenas, existen incontables investigaciones en las que se registran, de manera más o menos sistemática, las peculiaridades léxicas del español americano».

E como en moitos países da rexión, os dicionarios rexionais costarrriqueños pódense dividir en dous grandes períodos, segundo os propósitos e a perspectiva de análise do material empregado: obras prescritivas e obras descritivas.

A primeira liña caracterízase por elaborar listas léxicas de termos rexionais ou nacionais, que non aparecían nos dicionarios oficiais e, en consecuencia, segundo a mentalidade da época, non deberían formar parte do patrimonio léxico dunha nación. Eran, por así dicilo, palabras non aceptadas polo panhispanismo e que debían ser eliminadas e substituídas por palabras non só rexistradas no *Diccionario de la Real Academia*, senón, agardabamos, documentadas en obras literarias de gran peso, como os clásicos españois do Século de Ouro. Graváronas para que non se dixesen; e as palabras que, con certas restricións, podían ser aceptadas, eran aquelas cuxo referente non existía no español modelo. Nese momento, a lingua española considerábase unha lingua monocéntrica, que xeralmente era o español formal da península de Madrid. Todas as outras variantes do español tiñan que axustarse a este modelo. Como sinala Águila Escobar (2007: 197),

En estas obras aún puede apreciarse una dependencia del español peninsular: aunque las obras de provincialismos tienen como objeto recoger el léxico característico de una zona, de un área determinada, lo cierto es que siempre se hace como medio para completar el diccionario principal, que es el de la península; y por otro lado, la denominación de barbarismos ya hace explícita esta posición de inferioridad.

En Costa Rica, o primeiro inventario léxico baseado nesta perspectiva remóntase a 1885, escrito por unha persoa que asinaba P.¹ e que lle puxo á súa obra o título de «Corrección de algunos defectos lingüísticos», que se publicou por entregas na revista *El Maestro* durante case un ano. Segundo P., eran «voces que necesitan ser corregidas, para conformar, en cuanto sea posible, nuestro lenguaje con el de Castilla» (*El Maestro*, 30 de setembro de 1885: 15). A esta obra séguenlle as notas léxicas escritas por Alberto Brenes Córdoba que aparecen nos seus *Ejercicios gramaticales* (1886-1887; 1888) e, pouco despois, publícase o coñecido *Diccionario de barbarismos y provincialismos de Costa Rica*, de Carlos Gagini (1892).

¹ Foi imposible averiguar o nome e os apelidos de P.

A segunda etapa comeza a contemplar o estudo do léxico costarricense desde unha perspectiva científica, xa non normativa nin purista, senón dedicada á descrición do léxico, xeralmente de xeito contrastivo; de xeito que se incluírían aqueles termos non rexistrados nos dicionarios oficiais —é dicir, o Dicionario da Real Academia Española— ou que tivesen acepcións non rexistradas neles. Esta etapa comeza coa obra de Ángela Baldares (1914), que crea un dicionario nacional co vocabulario das *Concherías* ou poemas costumistas do poeta nacional Aquileo J. Echeverría. Baldares non só adopta unha abordaxe completamente obxectiva e científica do vocabulario nacional, senón que tamén proporciona exemplos de uso, o que a converte na primeira obra científica do seu tipo en español de Costa Rica.

Baseándose no estudo de Baldares, que por desgraza é pouco coñecido, publicáronse dicionarios, vocabularios e glosarios de termos costarrenses, a miúdo como apéndice para aclarar termos para un público externo que non estea familiarizado co vocabulario costarricense; trátase dos chamados «glosarios ocultos» nas palabras de Sánchez Mora (2018), que conforman un repositorio de gran valor para o coñecemento do léxico do español costarricense. Unha obra de grande importancia é o *Diccionario de costarricenseísmos*, de Carlos Gagini (1919), que transformou os seus criterios para analizar o léxico nacional, pasando da prescrición normativa á descrición obxectiva. A súa obra é hoxe un clásico da lexicografía española costarricense. Outra obra importante é o *Diccionario de costarricenseísmos*, de Arturo Agüero Chaves, quen o publicou en 1996, pero que levaba recompilando material desde a década de 1940. Cómpre mencionar aquí o dicionario *Mil y tantos tiquismos*, de Luis Ferrero Acosta (2002), e o *Nuevo diccionario de costarricenseísmos*, de Miguel Ángel Quesada Pacheco, que xa tivo cinco edicións entre 1991 e 2017. O denominador común de todas estas obras lexicográficas é que, fronte ó criterio purista do século XIX, o léxico do español deste país centroamericano considérase, entre outras cousas, como parte do patrimonio léxico, susceptible de ser dado a coñecer e analizado cientificamente.

Dentro desta perspectiva científica atópase sen dúbida o *Diccionario del español de Costa Rica* (en diante DECR), de Víctor Sánchez Corrales (2024). Nas palabras de Sergio Cordero (p. xxi), «Este repertorio se caracteriza también por ser un diccionario de índole descriptiva»; é dicir, recolle os usos segundo se producen e non pretende, como na primeira etapa da historia lexicográfica do país, ser unha obra normativa ou prescriciva. Deste xeito, o DECR promete progresos tanto cuantitativos como cualitativos na comprensión, rexistro e difusión das palabras costarrenses, así como na meto-

doloxía empregada para a súa presentación, marcaxe e definicións das entradas léxicas. O primeiro volume xa foi publicado; dous volumes máis publicaranse en breve.

XÉNESE E PROXECCIÓN DO DECR

A diferenza dos dicionarios de palabras costarrriqueñas que o precederon, que foron escritos por un só autor, practicamente como afección e polos seus propios medios, o DECR xurdiu, segundo declaracións dos responsables da súa publicación, como un auténtico produto de traballo en equipo, a través dunha liña de investigación que comezou na década de 1980 na Universidade de Costa Rica, e cuxa empresa matriz é o Programa para o Estudo da Lexicografía Hispano-Costarricense (Elexhicós)². Nas palabras do seu promotor, e a diferenza doutros proxectos de dicionarios nacionais, que están vinculados ao nome dun autor, o DECR é un proxecto que vai máis alá do seu fundador, e que vivirá mentres viva a Universidade de Costa Rica (Muñoz Solano 2025)³.

Baixo esta liña de investigación, e con apoio institucional, os seus creadores e patrocinadores veñen levando a cabo actividades non só de recollida léxica, senón tamén de encontros teóricos e metodolóxicos denominados Coloquios de Lexicografía. Para o VI Coloquio (2012), o obxectivo xeral foi:

la consolidación de amplios espacios de interacción académica, no sólo para documentar, describir e interpretar la experiencia de vida de comunidades de habla atesorada en la palabra y sus situaciones de uso, sino también para fomentar la elaboración de diccionarios científicamente mejor sustentados en cuanto a sus principios teóricos, praxis lexicográfica y usuarios⁴.

Parafraseando a José Saramago, Sánchez declara que as palabras «no son inocentes» e engade «que cada uso que se hace de ellas refleja una cultura, un tiempo y una sociedad en particular, razón por la que es importante su estudio permanente» (Muñoz Solano 2025).

En canto á autoría do DECR, Sánchez subliña que, aínda que o libro aparece co seu nome, «yo me empeñé, en primer lugar, en crear un nicho de investigación en el que yo pudiera servirle a la universidad y al país, para formar un equipo de investigadores,

² O proxecto pódese consultar en <https://vinv.ucr.ac.cr/sigpro/web/projects/96256>.

³ Neste punto semella haber unha pequena incoherencia, pois cando xorden proxectos lexicográficos a grande escala (*Diccionario de autoridades*, *Diccionario de la lengua española*, *Diccionario de americanismos*, por citar algúns), o normal é a autoría da institución que os sustenta, non dunha persoa en particular. Nese caso, alguén podería aparecer como coordinador ou director, pero non como autor, como M. González no caso do *Diccionario da Real Academia Galega* (<https://academia.gal/diccionario>).

⁴ <https://infoling.org/informacion/C382.html>. O XII Coloquio de Lexicografía Costarricense está previsto para 2025 (véxase <https://vinv.ucr.ac.cr/sigpro/web/projects/C5708>).

primero asistentes, ahora ya todos profesionales, mayormente doctores que hacen este trabajo» (Muñoz Solano, 2025).

En resumo, o DECR non é o produto dun proceso de recollida léxica por parte dunha persoa por afección, senón que, a diferenza dos seus predecesores, preséntase como o promotor do traballo lexicográfico que pretende, en certo sentido, ser o modelo a seguir no futuro da lexicografía costarrriqueña. Non obstante, como sinala o propio equipo —e como se verá nas páxinas seguintes— o camiño é longo e hai moitos obstáculos que superar.

DESCRIPCIÓN TÉCNICA

Segundo Sergio Cordero Monge, autor do Prólogo (pp. xix-xxi), o DECR é un dicionario completamente sincrónico, rexional, diferencial, contrastivo e exemplificado. En canto ao sincrónico, céntrase na descrición de termos sen considerar a súa evolución histórica. É rexional-diferencial-contrastivo porque «su contenido se circunscribe a voces y significados que tienen uso constatado en el español empleado en este país, ya sea de manera generalizada o bajo ciertas condiciones o restricciones de uso» Cordero Monge, p. xix). É descritivo porque non establece regras sobre como «debería» usarse a linguaxe, senón que describe como se usa realmente. Finalmente, é un dicionario exemplificado. A diferenza de traballos anteriores, o DECR pon moita énfase nas citas de publicacións para ilustrar o seu uso.

Nas Palabras Preliminares (pp. xi-xvii), Sánchez Corrales ofrece un relato histórico de como se concibiu, creou e desenvolveu o DECR, dende a década de 1980 ata a data da súa publicación. Trátase, por así dicilo, dunha especie de historia externa da lexicografía e, poderíase engadir, cun ton nostálxico, case romántico, onde se fai referencia aos seus contactos e experiencias co proxecto, xa desfasado, do *Nuevo Diccionario de Americanismos*, de Günther Haensch e Reinhold Werner (1978), a creación do Programa Elexhicós, xa mencionado⁵, os coloquios de lexicografía costarrriqueña, tras o que segue unha xenerosa cita de persoas, tanto do país como do estranxeiro, que dalgún xeito contribuíron ao feliz resultado desta obra.

O Prólogo (pp. xix-xxii) está escrito por Sergio Cordero Monge, coordinador do xa mencionado programa Elexhicós, onde, entre outras cousas, explica a división do DECR en tres volumes: o primeiro inclúe palabras do A ao M, o segundo volume inclúe palabras do N ao Z e o terceiro volume está dedicado a unha lista de nomes de animais e plantas do país. A continuación, inclúese a Guía do usuario do DECR (pp.

⁵ O proxecto pódese consultar en <https://inv.ucr.ac.cr/sigpro/web/projects/96256>.

xxiii-xxxiv), cunha explicación da estrutura xeral do dicionario, a lematización, as variantes, a información gramatical, a definición, os exemplos ou citas e outra información. As abreviaturas ocupan as páxinas xxxv-xxxvii.

O corpo do volume I é, como cabería esperar, a parte máis grande, robusta e densa da obra (pp. 1-490). Ao corpo da obra séguenlle as referencias dos exemplos citados no dicionario (pp. 491-563), todas elas ordenadas por estrita orde alfabética.

¿DICCIONARIO DO ESPAÑOL DE COSTA RICA OU DICCIONARIO DE COSTARRIQUEÑISMOS?

Na tradición lexicográfica costarrriqueña, o termo «costarrriqueñismo» (por exemplo, Gagini 1919, Agüero 2006, Quesada Pacheco 2017) foi o preferido á hora de recompilar termos específicos deste país⁶. O nome do recente *Diccionario del español de Costa Rica* difire da tradición nacional de denominar este tipo de repertorio de palabras como «diccionario de costarrriqueñismos».

Trátase de romper con esta tradición ou hai unha intención conceptual ou metodolóxica implícita? Un «diccionario de costarrriqueñismos» podería suxerir unha colección exclusiva de expresións e palabras usadas só en Costa Rica. Mais, como explica Zimmermann (1995: 78),

el deseo común de clasificar particularidades lingüísticas correlativas a entidades nacionales y de concebirlas como privativas (implicación del concepto de *-ismo*) lleva a problemas teóricos y prácticos importantes: o falsifica los hechos o produce diccionarios que nadie (aparte de los lingüistas) quiere.

O proxecto do *Nuevo Diccionario de Americanismos*, de Haensch e Werner, citado anteriormente, tivo unha evolución no seu título; primeiro, pasando polo *-ismo* e, despois, polo *español de...* Segundo Zimmermann:

La connotación evidente de una concepción contrastiva de las categorías de mexicanismo, venezolanismo, chileno etc. de uso (no de procedencia) en los países de Hispanoamérica como privativa constituyó un fallo teórico evidente de la generación de diccionarios de *-ismos*, si se aplica como ámbito de contraste únicamente el español peninsular (Zimmermann 1995: 78).

Dado que o DECR estivo inicialmente tan preto do proxecto de Haensch e Werner, non sería de estrañar que o uso do *español de...* no título puidese indicar que o equipo do DECR seguiu os mesmos pasos que o proxecto da Universidade de Augsburg. Ademais, e seguindo a Zimmermann (1995: 78), era mellor

⁶ Luis Ferrero Acosta (2002) escolle titular a súa obra empregando os termos *tiquismos* e *costarricensismos*. Aínda que difire formalmente das outras obras, pódese incluír dentro dos repositorios léxicos que se inclinan polo termo sufixado con *-ismo*.

renunciar a los conceptos de mexicanismo, cubanismo, colombiano, argentinismo etc. y de llamar a los diccionarios *Diccionario del español de Cuba* y *Diccionario del español de Argentina*, especificando los ambientes de contraste: *Español de Cuba* vs. *Español de España* y *Español de Argentina* vs. *Español de España*, respectivamente, en los subtítulos.

Con isto, os dicionarios rexionais ou nacionais procuraban describir de forma máis ampla e precisa as particularidades do español falado no país, non limitándose ás palabras ou expresións locais, senón tamén á maneira en que os hispanoamericanos empregaban as estruturas lingüísticas, as expresións gramaticais, a pronuncia e outros aspectos da lingua.

Aínda que o DECR non explica na súa introdución o que se entende por «español de Costa Rica», esta obra lexicográfica tenta ser unha obra contrastiva e diferencial, non inclusiva, do español falado neste país, o que se fai evidente no número de entradas e nun esforzo por axustarse ao concepto de «costarriqueñismo» ofrecido noutras obras que a precederon. En definitiva, e para salientar a Zimmermann (1995: 78), «el producto del trabajo lexicográfico es —según la pretensión— el mismo».

Ademais, o título do DECR podería reflectir unha visión máis inclusiva e ampliada do español de Costa Rica, que abarque tanto os elementos distintivos como os comúns ao español falado noutras rexións hispano-falantes, como sería o caso do *Diccionario del español de México* (Lara 1986) ou o *Diccionario del español actual* (Seco et al. 1999) para España. Pero no Prólogo, Cordero Monge (p. xix) afirma que o DECR é unha colección de palabras «que no forman parte del léxico compartido por los hispanohablantes alrededor del mundo». Non obstante, existe un número sorprendentemente grande de lemas panhispanicos de uso xeral que nos permiten poñer en dúbida esta afirmación: *abandonado -a*, *abandonar-se*, *acercamiento*, *acorrallar*, *agarrado*, *amparrar-se*, *área* (deportes), *arisco*, *armadura*, *asalto*, *asiento*, *atajar*, *ausentismo*, *automático*, *automóvil*, *berrear*, *berrinche*, *bravucón*, *bravuconada*, *bufé*, *bujía*, *burro -a*, *bus*, *chapalear*, *chiflar*, *cola* ('tipo de peiteado'), *cotorra*, *delantera* (deportes), *ebanistería*, *escusado*, *hilvanar ideas*, *no tener ni idea*, *huevo* (escrito *güevo*), *ignición*, *inútil*, *ítem*, *kétchup* e *melamina*, entre outros, manifestan, nunha ou máis acepcións, identidade semántica co *Diccionario de la Lengua Española* (en diante DLE)⁷ e, polo tanto, non teñen razón de estar no DECR, se se quere manter os conceptos firmemente diferenciais e contrastivos lexicográficos.

⁷ Consultouse a súa versión en liña: <https://dle.rae.es/>.

Nunha entrevista co director do proxecto, cando lle preguntaron que distinguía este dicionario doutros, a súa resposta foi a seguinte:

Bueno, son tres tomos, primero de la A a la N, y de la N a la Z de lengua común y luego fitónimos o zoónimos aparte también, o sea, nombres de plantas y animales, que en el habla popular tienen usos literales y metafóricos. Por ejemplo, un zorro se define como zarigüella, pero también en el habla popular se dice de alguien que es un zorro, que es astuto o hacerse el zorro, estar calladito para que no lo pesquen en el algo. Además que en femenino, zorra es el macho [sic] de la zarigüeya, pero también tiene una gran connotación ideológica porque así se le dice a mujeres que salen a horas nocturnas a digamos desenfrenar su líbido (Muñoz Solano 2025).

Nesa cita, Sánchez menciona cinco significados de *zorro -rra* : 1. ‘zarigüeya’ (*Delphinus marsupialis*), 2. ‘astuto’, 3. *hacerse el zorro* ‘finxir distracción’, 4. fem. ‘zarigüeya femia’ e 5. ‘muller con hábitos sexuais moi libres’. Todas agás dúas (‘zarigüeya’ e ‘zarigüeya femia’) pertencen ao léxico panhispánico e, polo tanto, non terían cabida nun repertorio léxico rexional, contrastivo e diferencial. Pola contra, quizais por descoido, Sánchez omitiu na declaración un significado claramente costarricense do termo: ‘home afeccionado ás mulleres’ (Quesada Pacheco 2017).

Como resultado do anterior, semella que o DECR amosa grandes dificultades para distinguir entre o que podería considerarse «español de Costa Rica» e o «panhispanismo», dous conceptos xa ben definidos noutras variantes do español, como o español mexicano a través dos estudos de Fernando Lara (1996): «Paradójicamente, los mexicanos nunca habíamos recopilado nuestro propio diccionario; es decir, un diccionario del español tal como efectivamente lo hablamos y lo escribimos; no un diccionario de nuestras particularidades lingüísticas» (Lara 1996, Introducción).

Dada tal dúbida, é posible especular se o autor ou o equipo do DECR pretendían inicialmente crear un dicionario inclusivo, exhaustivo ou global, e despois optaron por unha abordaxe contrastiva e diferencial. A oscilación entre un e outro concepto de dicionario explícase en parte pola ambigüidade na selección léxica e, en parte, pola ausencia de criterios explícitos que se aplicaron para a selección das palabras neste repositorio léxico. O peor que podería pasar, se nos permitisen un chisco de ironía, é que esta obra sexa un «dicionario morcego»; é dicir, non é nin un paxaro nin un mamífero, nin unha cousa nin a outra. Para evitar ambigüidades, o equipo de DECR enfrón-tase a unha exhaustiva tarefa de clarificación conceptual e selectividade léxica.

MACROESTRUTURA

O DECR pretende, como cabería esperar nunha obra lexicográfica desta natureza, comprender e abarcar o maior número de palabras coñecidas como «costarricenseismos».

Así, e segundo un dobre reconto manual do autor deste artigo, o volume I do DECR (letras A-M) rexistra unhas 3.800 entradas. A este respecto, Montero Bolaños (2025) afirma que o volume I do DECR contén 6.450 palabras. Neste sentido, houbo unha confusión conceptual, porque Cordero Monge (Introdución, p. xxi) afirma: «Se inclúen en este primer tomo arredor de 6450 enunciados o textos breves que, asociados cada uno de ellos a una palabra y a una determinada acepción, muestran dicho vocablo en un amplio contexto de uso». Aínda que a afirmación de Cordero Monge sobre «enunciados o textos breves» é algo imprecisa, o máis probable é que pretenda insinuar 6.450 acepcións.

Polo tanto, suponse que o volume I do DECR contén aproximadamente 3.800 entradas, unha cifra que, na miña opinión, é sorprendentemente baixa tendo en conta todos os recursos dispoñibles para o equipo dentro do proxecto ELEXHICÓS. En comparación, entre as letras A-M o *Diccionario de costarriqueñismos* (Agüero Chaves 1996) rexistra unha media de 6.500 entradas, e o *Nuevo diccionario de costarriqueñismos* (Quesada Pacheco 2017), unhas 7.600 entradas. Polo tanto, existe unha marxe diferencial de entre 2700 e 3800 entradas máis nos dicionarios anteriores en comparación co DECR.

Como se explica entón o tamaño monumental do volume I do DECR (490 páxinas só de contido lexicográfico, en dobre columna), que, aínda que dá a forte impresión de ser o maior dicionario de palabras costarriqueñas xamais publicado no país, por que ten moitas menos entradas que outros dicionarios de moito menor volume? Algúns dos motivos enuméranse a continuación.

En primeiro lugar, o DECR é un dicionario que rexistra usos exemplificados dos lemas, como se viu, algo que os dicionarios anteriores non fan sistematicamente; os exemplos de lemas e significados aumentan o volume e o valor da obra significativamente.

A segunda razón é o abandono das definicións por simple equivalencia, como é habitual nos dicionarios que a preceden; pola contra, no DECR as consignas defínense de xeito amplo, a miúdo con moito detalle.

A terceira razón está relacionada cos criterios para a recollida de entradas, porque, polo menos o *Diccionario de costarriqueñismos* de Agüero Chaves, inclúe variantes fonéticas que xeralmente non deberían aparecer nun dicionario (como *admenistración* para *administración*, *Braúlio* para *Braulio*, *flesibilidad* para *flexibilidad* ou *frábica* para *fábrica*), o que aumenta innecesariamente o número de lemas.

A cuarta razón está relacionada coa ausencia de fitónimos e zoónimos, xa que no volume I do DECR non hai termos relativos á fauna e á flora, porque se rexistrarán no volume III.

Aínda así, e eliminando os fitónimos e zoónimos do *Nuevo diccionario de costarrriqueñismos*, de Quesada Pacheco (arredor de 1162 entre A e M), para comparar o contido de ámbolos dicionarios, quedarían unhas 6.438 entradas; é dicir, case 2.600 voces máis que no DECR. En consecuencia, será necesario asumir que tanto o *Diccionario* de Agüero Chaves como o *Nuevo Diccionario* de Quesada Pacheco rexistran termos rexionais que o DECR non inclúe.

Non obstante, isto non significa que un dicionario se solape co outro, ou que un o supere, xa que o que contén un dicionario compénsase co que non rexistra o outro. Polo tanto, os inventarios léxicos anteriores ao DECR terán que considerarse obras complementarias a este, e viceversa; entón, hoxe, o máis axeitado sería consultalos todos, se se quere obter unha visión ampla e completa do fluxo de costarrriqueñismos rexistrados ata a data.

MICROESTRUTURA

Composición

A organización do DECR, os seus artigos, a súa lematización (a identificación de palabras nun dicionario como substantivos, adxectivos, formas complexas, etc.) e as súas variantes preséntanse nunha orde case impecable, o cal é encomiable. O mesmo ocorre coa determinación de marcas e observacións, de xeito que o lector poida saber a que categoría semántica pertence o lema en cuestión (léxico da construción, da agricultura, da medicina, etc.), así como as súas variantes sociolingüísticas (se o lema é coloquial, ofensivo, despectivo, etc.). O xeito en que se tratan os lemas (signos e abreviaturas) leva claramente a pegada do proxecto de Haensch e Werner, citado anteriormente.

Como se comentou anteriormente, o DECR decidiu descartar a definición clásica de equivalencia simple en favor dunha definición máis ampla, pasando da «lei da sinonimia» (en Seco 2003: 30) a unha estrutura sintagmática que explica o contido do lema en cuestión. Este é un traballo encomiable porque, ao abandonar a lei da sinonimia, presupón un maior esforzo por parte do lexicógrafo á hora de definir o lema. Non obstante, en última instancia, trátase dun estilo de presentación dos datos, e argumentar que un modelo de definición invalida o outro é ter unha concepción moi estreita do traballo lexicográfico; polo tanto, os dicionarios de costarrriqueñismos que precederon ao DECR non quedarán relegados á obsolescencia nin a unha etapa anterior á historia

lexicográfica nacional simplemente porque optaron polo sistema de definición de equivalencia simple. Segundo Seco (2003: 31-32),

Tanto si la definición está constituida por un término solo como si está constituida por un sintagma, podemos decir que la definición es en realidad un sinónimo del definido, si extendemos al sintagma la noción de sinonimia [...]. Si el enunciado definidor puede sustituir al término definido, en un enunciado de habla, sin que el sentido objetivo de este se altere, el enunciado definidor es válido.

En canto ás remisións, utilízase unha pequena frecha e a palabra en cuestión está en cursiva, tal e como se estipula na páxina xxviii. Non obstante, hai algunhas entradas nas que non se respectou esta orde. Como exemplo, na entrada *escabeche* (p. 317) aparece escrito «chile dulce» en letra normal, sen cursiva, como se fose unha frase propia do español xeral (Fig. 1), pero na entrada *chile* (p. 189) aparece en cursiva (Fig. 2); en consecuencia, debería ter aparecido como → *chile dulce* na entrada *escabeche*.

escabeche *m* Plato de acompañamiento compuesto por vegetales varios, como zanahoria, cebolla, chile dulce, → *vainica*, coliflor u otros, cocidos, escurridos, cortados en tiras o trozos pequeños y aderezados con sal, aceite, vinagre y diversas especias. *Apartamos la olla del calor, refrescamos el escabeche y lo mantenemos en frascos colocados en refrigeración.* (VTC-4)

FIG. 1. O termo «chile dulce» na definición de *escabeche* (DECR: 317)

escuchado? (CEP-2) || ~ **dulce** → *chile* <l> de cierta especie cuyas variedades son de tamaño medio a grande y no son pican- tes. *Este diciembre también inició la cuarta temporada de exportación de chile dulce a Estados Unidos, que termina a finales de julio del 2015.* (CRH-237) || ~ **pana-**

FIG. 2. O termo *chile dulce* como lema (DECR: 189)

E a entrada *capinal* ‘campo plantado de *capín*’ (tipo de pasto, p. 153) tampouco se refire á palabra costarriqueña *capín* (*Melinis minutiflora*) (Fig. 3).

capinal *m agr* Campo sembrado de capín, pasto de cierta especie empleada como forraje. *El hotel fue levantado en lo que antes fue un capinal.* (fnd)

FIG. 3. Definición de capín (DECR: 153)

O novo e o vello

Aínda que é certo que o DECR non é un dicionario diacrónico (cf. Quesada Pacheco 1995), non deixa de ser rechamante que esta obra non teña considerado a marca *pouco usada*, porque hai palabras que aparecen neste dicionario que non son de uso cotián ou que pertencen a xeracións anteriores. Será necesario recorrer a outros estudos ou coleccións lexicográficas (Jara 1988, Quesada Pacheco 1995, Pizarro Chacón 2008-2009) para comprobar que, de feito, existen frecuencias de uso marcadas no léxico rexistrado polo DECR, e que estas poderían ter servido para distinguir o que é actual no español de Costa Rica.

Palabras como *acuantá* (p. 11), *adulfear* (p. 12), *adulfo* (p. 13), *cazadora* (p. 168), *chalchihuite* (p. 174)⁸, *cheloso* (p. 185), *cilampa* (p. 217), *chiricaya* (p. 199), *chombo* (p. 205), *copar* (p. 236), *cruceta* (p. 246), *cusuco* (p. 258), *gofío* (p. 364), *malacate* (p. 448), entre outros, non son de uso común hoxe en día. Dado que ningunha das palabras anteriores aparece cunha marca especial no DECR, calquera que o consulte erroneamente pensará que forman parte do léxico cotián costarricense urbano.

Un dato curioso é que o DECR incluíu o termo *industriar* ‘instruír a alguén nas doutrinas e crenzas da relixión cristiá’ (p. 403), e mesmo o acompañou cun exemplo [fnd], é dicir, fonte non documental ou texto preparado para o dicionario (DECR: xxxii). Polo que se sabe, é un termo histórico que estivo vixente durante os primeiros séculos da era colonial (Quesada Pacheco 1995: 86).

Unidades pluriverbais

O DECR destaca polo seu enorme e rico número de formas pluriverbais. Esta obra contén unha valiosa colección de locucións nominais, adxectivas, verbais, adverbiais e interxectivas, así como proverbios e ditos, entre outros, nunca citados nin rexistrados en dicionarios anteriores. Con todas estas frases, poderíamos traballar no futuro cun

⁸ Segundo un estudo sobre a vitalidade dos indixenismos no español costarricense, Jara (1988: 120) determina que a palabra *chalchihuite* (de orixe azteca) se sitúa no grupo 1, que é «Nivel mínimo de competencia: ningún informante dijo conocer el lexema».

Diccionario Fraseolóxico do Español de Costa Rica, algo que supón un fito no noso ámbito académico (cfr. Morales 2001, Cordero Monge 2015).

Neste sentido, porén, un dos puntos débiles deste dicionario ten que ver coa ausencia de marcadores gramaticais nestes lexemas compostos, o que é claramente unha herdanza do proxecto de Haensch e Werner, que non se preocuparon por iso⁹, o que se desvía da boa práctica lexicográfica.

Por outra banda, rexístranse certas contradicións formais; como, por exemplo, as contradicións na orde dos lexemas pluriverbais. Na p. xxvi lemos que as formas complexas se colocan segundo a seguinte orde: polo primeiro substantivo e, se non o hai, polo primeiro verbo. Pero hai frases que deberían ir polo substantivo (como a frase verbal *cantar viajera* que aparece debaixo de *cantar* (p. 151); o mesmo ocorre coa frase verbal *gustar(le) solo las maduras*, debaixo de *gustar* (p. 386).

Baixo a entrada *ir* aparece *irse de bruces* (p. 404) con dous significados, aínda que tamén aparece so *bruces* (p. 116), pero só cun significado. En canto á expresión *irse arriba* aparece tanto na entrada *arriba* (p. 55) como na entrada *ir* (p. 404), pero con significados diferentes dependendo da orde: baixo *arriba*, *irse arriba* significa a) ‘Aproveitar deliberadamente unha oportunidade que estaba reservada para outra persoa ou que outra persoa estaba agardando’ e b) ‘Facer insinuacións sexuais a alguén, especialmente dun home a unha muller’. Pero en *ir*, a mesma frase aparece con estes significados: a) ‘Acadar unha posición mellor que a que se tiña antes nunha actividade ou área de acción’; b) ‘Superar a outro ou outros participantes nun concurso ou competición’, e c) ‘Adiantarse a alguén na obtención do que se esperaba ou desexaba, grazas a ter actuado con maior celeridade, astucia ou disimulo’.

Claramente, a orde proposta para a organización das unidades plurilingües no DECR non permite as referencias cruzadas; en consecuencia, e para futuras edicións, haberá que revisar coidadosamente estas superposicións e tomar unha decisión transparente e coherente na súa ordenación, así como na unificación das súas definicións.

Exemplos de uso

Unha novidade do DECR é que se trata dun dicionario exemplificado; co que, tenta ilustrar o uso de cada significado. Segundo Seco (2003: 377),

Este tipo de dicionario, que afortunadamente va abriéndose camino, a pesar de las dificultades inherentes, en el ámbito de nuestra lengua, tiene, entre otros, la ventaja de que

⁹ Nótese, por exemplo, en Kühl de Mones (1993), onde as unidades multiverbais se alían coas unidades simples, de xeito que unha frase verbal se marca só con *v* e unha frase adxectival con *adj*.

pone simultáneamente al servicio del lector dos coordenadas que le permiten afinar la puntería del significado: la secuencia de habla y el texto definitorio del lexicógrafo.

Seco (2003: 378) segue explicando que a ausencia de exemplos noutros dicionarios, mesmo no da Real Academia, provocou distorsións na definición de lemas, denominados por el «pseudo-aceptacións», algo que se evita cando se ten á man un dicionario exemplificado.

E isto é o que pretende, na miña opinión, o DECR. Así, segundo a base documental que os sustenta, os lemas do DECR divídense en dous grupos: a) Léxico de base documental verificada, e b) léxico con base documental non verificada (inventada para o dicionario).

En canto a a), poderíase argumentar que un dos logros máis significativos do DECR é o número monumental de obras citadas que serviron para apoiar a veracidade do lema: moitas palabras veñen cun exemplo de uso polo menos, o cal é moi valioso, especialmente cando se pensa nun público estranxeiro. Segundo Cordero Monge (Prólogo: xxi):

Una de las características más destacables del *Diccionario del español de Costa Rica* es su copiosa ejemplificación lexicográfica, mayoritariamente de base documental. Entre los repertorios lexicográficos de gran volumen dedicados total o parcialmente al español de Costa Rica, esta obra se constituye en el primer diccionario de tales proporciones en el que se recoge una abundante ejemplificación basada, principalmente, en casos documentados de uso real.

Cordero Monge enumera a continuación as fontes empregadas: prensa, páxinas oficiais, foros, blogs, entre outras (case todos os exemplos están tomados de internet, véxase DECR: xxi), de xeito que, segundo el, hai un 90 % das acepcións que teñen exemplos de uso, que son unha ferramenta moi valiosa para contextualizar a palabra ou expresión en cuestión.

Con toda xustiza, cómpre sinalar, porén, que esta característica non é tan nova na historia da lexicografía costarrriqueña, xa que, mantendo as distancias co caso, escribíronse dúas pequenas obras antes do DECR, que son a obra de Ángela Baldares (1914), citada anteriormente, e a de Víctor Manuel Arroyo (1971) sobre a fala popular na literatura nacional. Agora, tanto Baldares como Arroyo basearon os exemplos dos seus inventarios léxicos unicamente en obras literarias, pero o DECR rompe con esta tendencia e proponse descubrir e apoiar os usos das palabras costarrriqueñas no mundo aberto que ofrecen as redes sociais actuais, e principalmente en textos non literarios.

Isto constitúe, en certo sentido¹⁰, un paso adiante na documentación dos usos das palabras costarrigueñas.

En canto a b), o DECR acuñou a abreviatura [fnd]:

Cuando no ha sido posible ubicar una cita que ejemplificara el uso de alguna acepción, sea por tratarse de un uso muy coloquial, más común en el registro oral de la lengua, o porque los ejemplos encontrados no cumplían satisfactoriamente los parámetros necesarios para incluirlos, se procedió a formular un ejemplo no espontáneo. Estos ejemplos llevan la indicación «fnd» (fuente no documental), con la cual se advierte que el texto no procede de un documento, sino que fue elaborado para el diccionario (DECR: xxxii).

Así, aplícase esta abreviatura para referirse a un exemplo que non está apoiado baixo probas formais, senón que se crearon exemplos *ad hoc* (p. xxxii); é dicir, dado que non se atoparon exemplos na bibliografía consultada, ou non se buscaron sistematicamente, para verificar o significado da palabra, o equipo do DECR inventou o exemplo. Polo tanto, non hai ningunha referencia externa que verifique a información ou os exemplos presentados. En termos académicos ou científicos, isto péreceme problemático, xa que dificulta o establecemento da veracidade e a credibilidade da afirmación. Aplicando este concepto á linguaxe coloquial, sería como dicir: «Contoumo un paxariño»; de xeito que, en contraste coa gran cantidade de palabras copiosamente documentadas en diferentes medios públicos e verificables, como se observa en a), a categoría [fnd] nun contexto académico serio non podería considerarse unha fonte fiable. Por outra banda, é ben sabido que, dado que se trata de vocabulario coloquial e, ás veces, provén de comunidades lingüísticas marxinais (vocabulario criminal, rural, técnico, etc.), é moito máis difícil atopar exemplos de uso en fontes escritas¹¹.

Só o 10% do total de significados do vocabulario acumulado neste volume permanece sen exemplos, segundo Cordero Monge (p. xxi).

Aínda que o número de obras consultadas para os lemas e a exemplificación dos lemas é voluminoso, faltan outras fontes que, de terse en conta, terían enriquecido moito esta obra, tanto en entradas como en exemplos; porque co gran equipo que se dispuxo para a súa preparación, foi posible consultar obras literarias, costumistas, libros de

¹⁰ Nun certo sentido porque, como se verá, a exclusión doutras fontes limitou o DECR en lemas e exemplos.

¹¹ Os dicionarios bilingües exemplificados en linguas indíxenas e español adoitan contemplar este costume; Neste caso está plenamente xustificado, dada a tradición basicamente oral que os sustenta. En consecuencia, teñen moi pouco tesouro escrito do que apenas poderían extraer retroalimentación para as súas bases documentais.

texto, obras científicas, cancioneros, manuais e moitos outros materiais escritos que a vasta produción escrita en Costa Rica ofrece hoxe e que foron empregados noutras obras desta natureza para o español americano (Lara 1986: 14). Ademais, hoxe en día dispoñemos de bases documentais orais e audiovisuais que poderían transcribirse sen dificultade. Deste xeito, moitas das palabras incluídas nos grupos b) e c) poderían trasladarse ao grupo a), o que debería terse en conta en futuras edicións (Táboa 1).

ENTRADA	SIGNIFICADO	DOCUMENTACIÓN	DOCUMENTACIÓN SUXERIDA, TOMADA DE FONTES NON REVISADAS POLO DECR
<i>Atipada</i> (p. 61)	Saciedade	[fnd]	«Se dio tal <i>atipada</i> de queso que no podía moverse» (Lyra 2012: 102).
<i>bueyada</i> (p.120)	Conxunto de bois	[fnd]	«En la sala, ñor Julián Oconitrillo, el dueño del beneficio y del cafetal y del cerco y del potrero y de la bueyada» (González Zeledón 1912: 9).
<i>carrilear</i> (p. 163)	Facer sucos na terra	sen exemplo	«Hacen como trillitos, cortan como decirle calles, lo que llaman ellos carrilear, hacen un camino y ahí van regando» (Amaris Cervantes 2016: 121).
<i>Chalanear</i> (p. 174)	Domar un poldro	[fnd]	«Va hacia el río una muchacha / a lavar con su batea / Y un vaquero chalanea / con sus rejos y cutacha» (Medardo 1997: 67)
<i>Chayotazo</i> (p. 184)	Golpe forte	[fnd]	«y luego Marín con Venegas, aunque ese último pase más pareció un chayotazo a lo que saliera. Salió gol» (<i>lateja.cr</i> , 01 de diciembre 2020).
<i>chayotera</i> (p. 184)	Marco de madeira ou outro material sobre o que medra a planta do chayote	sen exemplo	«Era una casita humilde, de bajareque y tejas de barro, con cuatro piezas pequeñas y un alegre solar al fondo, donde crecía una hermosa chayotera» (Fallas 1981: 59).
<i>Cuerazo</i> (p. 251)	Golpe forte dado cun cinto ou algo semellante	sen exemplo	«Villalobos lo arrolló de un cuerazo con su cruceta, yendo a caer en el patio» (<i>Diario de Costa Rica</i> , 9 de enero de 1923: 7).
<i>deliradera</i> (p. 264)	Trastorno repetido da razón	[fnd]	« y con un poco de manta que los prestó mana Chepa, arreglamos bien la cuja y compusimos la mesa. Recibió el Señor, y a poco le entró una deliradera» (Echeverría 1989: 69).
<i>Desmatonar</i> (p. 273)	Cortar herbas daniñas	[fnd]	«Luego de un mes o mes y medio iban a lumbrar que llamaban, a <i>desmatonar</i> para que [las malezas] le dieran campo al maíz y ahí ya el maíz se crecía con toda la fuerza» (Amaris Cervantes 2016: 130).

<i>entrapar</i> (p. 314)	Absorber o líquido derramado cun pano	[fnd]	«La decisión de suspender el partido se tomó a las 8:30 p. m., tras media hora de espera, dos baldes para atajar las goteras y varios papeles para entrapar el agua del suelo» (https://www.nacion.com/puro-deporte/goteras-frustraron-el-saprisa-bar-va/SWZTG7JHIVDNBJCMTSJ6VNFTDU/story/).
<i>Entreverado</i> (p. 315)	Que presenta unha mestura de grans con diferentes graos de maduración	[fnd]	«Asimismo, el vocabulario “cafetalero” utilizado es muchas veces desconocido por quienes no participan del proceso (bandolear, raspar, repelar un copo, repelar la calle, puntalear el almuerzo, coger entreverado, etc)» (https://www.facebook.com/DOCAFETARRAZU/photos/a.697770290351557/900116980116886/?type=3&rdr).
<i>escuadra</i> (p. 320)	Arma de fogo que se dispara cunha soa man e cuxa estrutura forma un ángulo recto	[fnd]	«Hace bastante tiempo compré en una armería una escuadra calibre 25» (https://forodecostarica.com/tema/escuadra-calibre-25.52510/).
<i>Ilote</i> (p. 402)	Froito da planta de millo cando os grans están brandos	[fnd]	«¡Me cogieron asando ilotes! » (Fallas 2005: 116).
<i>juntar</i> (p. 422)	No cultivo do café, recoller, durante a última fase da colleita, os grans que caeron da planta	[fnd]	«Tenía yo como diez años cuando, una mañana, iba con dos primos a juntar café y, por un cruce de caminos de la laguna de Infiernillo, salió un caballo café» (Quesada Vargas 2009: 93).
<i>lumbrear</i> (p. 440)	Cortar as herbas dañinas superficialmente	sen exemplo	«Luego de un mes o mes y medio iban a <i>lumbrear</i> que llamaban, a desmatonar para que [las malezas] le dieran campo al maíz y ahí ya el maíz se crecía con toda la fuerza» (Amaris Cervantes 2016: 130).
TÁBOA 1. Lemas do DECR sen documentación fiable, con exemplos propostos			

Fitónimos e zoónimos

Un aspecto novidoso do DECR é a inclusión nun volume específico, o Volume III, de fitónimos e zoónimos de nomes comúns. Como sinala Ciro (2023: 76): «En los campos léxicos de fauna y flora es en los que más se evidencian las diferencias entre

las variedades del español, en el amplio mundo hispánico, por cuanto estos representan realidades propias de un territorio».

Nun dicionario de rexionalismos, separar o vocabulario común do vocabulario referido a plantas e animais podería ser unha estratexia útil dependendo do propósito do dicionario e da complexidade do vocabulario rexional que se documenta. Se o dicionario se centra en termos relacionados coa flora e a fauna rexionais, separalos podería proporcionar unha maior claridade e facilitarlles aos usuarios a procura específica deses termos. Isto é especialmente relevante en rexións con biodiversidade significativa ou unha estreita relación coa agricultura, onde os termos relacionados con plantas e animais poden ser extensos e específicos. Ademais, se o dicionario está dirixido a un público xeral, separar estes campos pode facer que a información sexa máis accesible, xa que os termos relacionados con plantas e animais poden requirir unha abordaxe máis detallada.

Non obstante, se os rexionalismos son bastante comúns ou simples e non teñen unha distinción clara entre o vocabulario común e o especializado, podería ser aconsellable mantelo todo xunto para evitar unha fragmentación innecesaria. Nalgúns casos, as plantas e os animais forman parte do vocabulario cotián dunha rexión, e separalos podería crear unha división artificial. Ademais, se o dicionario inclúe termos relacionados coa vida cotián en xeral (modismos, expresións, etc.), podería ser máis práctico ter todo o vocabulario nunha única sección.

No caso do DECR, as razóns da decisión de separar estes termos non son explícitas. Un inconveniente desta separación é que moitas palabras con significados secundarios pertencentes a estes campos semánticos aparecen desconectadas das súas palabras básicas, como ocorre con *aguacates* (p. 17), *chicharra* (p. 186), *chiza* (p. 202), *guaba* (p. 368), *guabero* (p. 368), *guaitil* (p. 371), *guatusa* (p. 275), *guayaba* (p. 376), *guayacán* (p. 376) e *jícara* (p. 413), entre outras, así como os froitos de certos fitónimos, como *anona* (p. 40), *banana* (p. 78, significado 2), *chiverre* (p. 202), *chicasquil* (p. 186), *cubá* (p. 248), *frijol* (p. 345), *guíneo* (p. 383), *jícara* (p. 413), *jupa* (p. 422), *jupear* (p. 423), *jupón* (p. 423), *manga* (p. 454), *marañón* (p. 458), etc.; que, ao estar separadas, non nos permitirán ver unha relación metafórica entre estas e as que serviron de punto de partida para a súa evolución semántica.

Nesta orde de cousas, obsérvase unha inconsistencia no DECR, xa que, polo menos no volume que nos ocupa, aparecen zoónimos como *chiva* (p. 201, acepción 4), *chivita* (p. 405), *comején* (p. 228) e fitónimos como *catuai* (p. 168), *caturra* (p. 168), *coyol* (p.

243), *jaragua* (p. 408), *maicena* ~ *maiceno* (p. 445), por mencionar só algúns, que, segundo a metodoloxía anunciada, deberían estar no volume III.

En resumo, separar o vocabulario de plantas e animais doutros rexionalismos ten as súas vantaxes, pero depende do enfoque e do público ao que se dirixa o dicionario. Podería ser unha opción para facilitar a consulta, pero non é necesariamente esencial se se procura unha maior fluidez na navegación polos contidos. Polo tanto, teremos que agardar ata que se publique o volume III para ver xustificada esta separación.

Marcas xeográficas

Costa Rica está dividida administrativamente en sete provincias: Guanacaste, Limón, Alajuela, Heredia, San José, Cartago e Puntarenas. Pola súa banda, cada provincia divídese en cantóns, e estes, en distritos (Costa Rica, Leis e Decretos 2017).

En canto ás marcas xeográficas, trátase dunha técnica de rexistro de lexemas segundo os usos rexionais que se leva empregando durante moitas décadas na historia da lexicografía nacional, comezando polo *Diccionario de costarriqueñismos*, de Carlos Gagini (1919), xa mencionado. Neste dicionario, Gagini practicamente só se refire á provincia de Guanacaste, o que se podería entender por ser a rexión máis coñecida naquel momento; ademais, o resto do territorio nacional estaba pouco poboado por falantes de español e os seus falantes concentrábanse en dous núcleos xeográficos: a meseta central e dita provincia.

Como cabería esperar, o DECR intenta capturar a variación xeográfica. Non obstante, semella que só se lles deu importancia ás provincias de Guanacaste e, en moita menor medida, a Limón; polo menos os nomes das outras provincias non se inclúen nas abreviaturas, unha lagoa que se aprecia ao longo do primeiro volume desta obra. Con isto, o DECR semella remontarse ao método empregado por Carlos Gagini (1919), co agravante de que hoxe existen importantes pobos de fala hispana en todas as provincias do territorio nacional e, en consecuencia, existe unha gran probabilidade de atopar palabras rexionais, como demostraron Agüero (1996) e Quesada Pacheco (2017)¹².

Por outra banda, existen palabras coa marca *Guanacaste* que tamén se usan noutras partes do territorio nacional, como se verá máis adiante, o que demostra que non houbo un censo rigoroso da palabra en cada provincia.

¹² O *Diccionario de costarriqueñismos*, de Arturo Agüero (1996), inclúe moitas acepcións da provincia de Guanacaste, pero as outras provincias tamén están representadas, aínda que en menor grao e case sempre en relación con fitónimos e zoónimos. O *Nuevo diccionario de costarriqueñismos*, de Miguel Ángel Quesada Pacheco (2017), amplía o repertorio léxico a todas as provincias do país.

Un feito curioso, case irónico podería dicirse, deste repertorio lexicográfico é que, sendo esta provincia a máis grande e mellor representada neste dicionario, excluíuse o xentilicio *guanacasteco* ‘natural da provincia de Guanacaste’, ‘pertencente ou relativo a esta provincia’ (Agüero 1996: 162), así como os seus derivados *guanacastecada* ‘trazo típico dun guanacasteco ou da súa provincia’, *guanacastequismo* ‘decto ou palabra típica da provincia de Guanacaste’ e *guanacastequidad* ‘idiosincrasia e identidade propias dunha persoa natural da provincia de Guanacaste’ (Gardela 2010).

ORTOGRAFÍA E LEXICOGRAFÍA

Unha das peculiaridades rechamantes do DECR son as discrepancias ortográficas, que lle fan perder rigor científico.

Hai lemas, como *ataúl* (p. 61), *cangrena* (p. 159), *cónyugue* (p. 235), *gurupera* (p. 385) e *infundia* (p. 402), que non ofrecen ningunha particularidade semántica, máis alá de que son variantes fonéticas rexionais (*ataúd*, *cónyugue*, *grupera*, *enjundia*). Do mesmo xeito, existen outras palabras cuxa peculiaridade reside na forma en que foron escritas, pero cuxo significado é o mesmo no mundo hispano; sería algo así como «costarriqueñismos ortográficos». Tal é o caso de *butic* (p. 124), *cuete* (p. 252), *güevo* (p. 379), *hueste* (p. 399), *hijueputa* (p. 392, primeira acepción) e *jobi* (p. 414), que se rexistran no DLE exactamente co mesmo significado, só que con grafía diferente: *boutique*, *cohete*, *huevo*, *oeste*, *hijo de puta* e *hobby*. A cuestión é se merecen estar nun dicionario contrastivo sen ter adoptado novos significados.

Merece a pena comentar o lema *hueste* ‘corrente de aire que vén do oeste’, mencionado anteriormente; por certo, sen base documental. Incluír esta palabra como entrada, mesmo cunha grafía especial (a grafía tradicional é *oeste*), sería recoñecer unha división fonolóxica segundo a cal, quen di /weste/ ‘vento’ diferiría de /oeste/ ‘punto cardinal’. Polo que se sabe, non existe tal oposición na pronuncia do español costarricense.

Noutros casos, preséntanse lemas con variantes fonéticas, pero con diferente distribución semántica. Por exemplo, a entrada *ilote* está claramente definida (‘froito da planta do millo cando os grans están brandos’, p. 402); non obstante, tamén aparece a entrada *elote* (p. 291), que en realidade é a variante fonética non marcada, pero sen definición, e seguida dalgúns sintagmas verbais (*coger asando elotes*, *estar asando elotes*, *pagar los elotes*, etc.), o que prova que é a variante máis usada. En ningún lugar parece haber unha referencia dunha entrada á outra, polo que un lector que non teña escoitado esa palabra pensará que son dúas cousas diferentes. Tería sido ideal se *ilote*, a forma menos marcada, se referise a *elote* e o definise alí, seguido das frases en cuestión.

Do mesmo xeito, a palabra *endija* ‘fisura ou espazo de separación entre dúas cousas ou entre dúas partes dunha cousa’ (p. 305) é exactamente a mesma palabra que o DLE indica en *hendija* ‘fenda pequena’ e *fisura* ‘cortada nunha superficie ou nun corpo sólido cando non os divide completamente’, só que o DECR a rexistra cun erro ortográfico.

Nesta mesma liña, as variantes fonético-gráficas foron rexistradas como entradas independentes. Así, a palabra *güevo* aparece co significado pan-hispánico de ‘corpo redondeado, de dureza variable e cheo de substancias nutritivas [...]’ (p. 379), pero *huevo* (p. 399-400) é un lema á parte, e con outros significados. Algo semellante ocorre coas palabras *güevón* (p. 388), definida, entre outras, como ‘persoa estúpida, parva ou impertinente’, e *huevón* (p. 400) ‘persoa cuxo nome se descoñece ou non ten interese en mencionalo’.

O mesmo con *güelegüele* e *güelepodos* (p. 377), que tamén aparecen definidos baixo *huelehuele* e *huelepodos* (p. 397), pero con definicións algo diferentes: *güelegüele* refírese a *güelepodos*, pero *huelehuele* non se refire a *huelepodos*. *Güelepodos* descríbese como ‘persoa, especialmente un neno ou unha nena, que segue constantemente e indiscretamente a outra persoa onde queira que vaia e quere estar preto dela’. E *huelepodos* ten este significado: ‘persoa que se mete en asuntos que non son da súa incumbencia’.

Se todo isto é certo, estaríamos ante unha escisión fonolóxica do fonema semiconsonántico labial /w/ da lingua española, onde /gwe/ se opoñería a /we/, que aínda non foi probado; pola contra, segundo Hualde et al. (2021: 91), foneticamente é o mesmo dicir «ese hueso» e «ese güeso», a diferenza do inglés, onde /we/ se opón a /gwe/. Polo anterior, débese concluír que o DECR non tivo unha metodoloxía clara, nin na súa redacción nin na súa semántica, polo menos no tratamento das palabras coa semiconsonante /w/, que terá que ser revisada e emendada en edicións sucesivas.

Finalmente, hai dous termos, *devastar* ‘eliminar os gromos do bananeiro’ (p. 277) e *cuadral* ‘terreo sembrado de *cuadrados*’ [un certo tipo de *Musa paradisiaca*] (p. 246), que están evidentemente copiados de maneira incorrecta doutras fontes e, en consecuencia, a marca [fnd] que lles deron para documentalos non aportaría nada nin tería razón de existir; os termos rexistrados correctamente son *devastar* e *cadrado*, respectivamente:

devastaga[r], que consiste en eliminar todos aqueles tallos que estén causando perjuicios, como exceso de sombra y los que compiten en alimentación y estrechan a los cafetos por estar demasiado cerca de ellos (Ministerio de Agricultura 1948: 32).

ha sembrado en los inmuebles antes descritos, árboles de mango, marañón, pipa, manzana de agua, un *cuadrada*, plátano, limón ácido, chinamate, jocote, madero y ceituna (V-LEX 2002, <https://vlex.co.cr/vid/-504412178>).

LEXICOGRAFÍA E DIALECTOLOXÍA

Desde hai tempo, véñse facendo fincapé no uso de materiais procedentes de atlas lingüísticos nos traballos lexicográficos, dado que son unha ferramenta moi valiosa na recompilación e documentación do vocabulario local e rexional; ademais, porque delimitan con bastante precisión a extensión xeográfica do seu uso, así como as súas definicións (Fernández Sevilla 1974, Salvador 1980, Navarro Carrasco 1993, Castañer 2009, García Mouton 2010).

Para o español de Costa Rica, existe o *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Costa Rica* ou ALECORI (Quesada Pacheco 2010), unha colección duns 1.500 mapas léxicos, onde se poden observar e estudar termos que describen máis de 50 campos semánticos en todo o país. Dado que Costa Rica é un territorio bastante pequeno (51.000 km²), podería clasificarse dentro do atlas de pequenos dominios; así, o número de localidades entrevistadas (arredor de 40, espaxadas por todo o territorio nacional), como o número de persoas entrevistadas (arredor de 400), permiten afirmar que a riqueza de termos recollidos, arredor de 20.000 palabras, así como os matices formais, semánticos e xeográficos que conteñen todos estes termos, representan unha representación bastante fiel da súa realidade etno-semántica e, en consecuencia, convérteno nunha obra de referencia obrigatoria á hora de emprender a tarefa seria e sistemática de realizar inventarios de palabras costarrriqueñas.

Por exemplo, o DECR rexistra, baixo a marca Guanacaste, o adxectivo *coto*, entre outros, co significado de ‘ter un só corno’ (p. 243, 3ª acepción); o que se axusta de xeito exacto e coincidente cos datos proporcionados por ALECORI. Pero pódese dicir que a relación semántica e xeográfica dese termo entre o DECR e o ALECORI foi obra da simple casualidade, non dun estudo en profundidade do ALECORI, que nin sequera aparece citado na bibliografía. Se se empregase este atlas, a extensión xeográfica de moitas palabras teríase determinado con maior precisión.

A modo de ilustración, o uso do substantivo *corta*, definido como ‘acción de cortar froitas que chegaron á madurez’ (p. 240), non é xeneralizado no país, senón que ten un radio de difusión semántica restrinxido ás rexións baixas do país e a certos produtos agrícolas como a cana de azucre, o café e o arroz.

Pola contra, o adxectivo *chele* (p. 185), que aparece coa marca *Guanacaste* e foi definido como ‘branco e de ollos azuis’, ou ‘pálido e branco’, tanto para persoas como

para animais, segundo datos de ALECORI tamén se emprega noutras rexións do país, tanto na meseta central como na vertente sur do Pacífico.

O mesmo ocorre coa *chibola*, que no DECR aparece coa marca *Guanacaste* e co significado de ‘protuberancia que aparece na cabeza debido a un golpe’ e ‘bóla ou esfera coa que se remata algo’ (p. 186). O ALECORI non só rexistra a palabra tal e como se usa en Guanacaste, senón tamén na meseta central, ademais de derivados: *chibolo* a) ‘gran con pus’, b) ‘tipo de faba grande’ e *chibolón* ‘mármore grande’, non rexistrados no DECR pero ben documentados en varias rexións do territorio nacional.

A entrada *corazón* ‘parte branda e branca dun gran de millo que está unida á espiga’ (p. 237); o ALECORI demostra que este significado se emprega en todo o país, do mesmo xeito que a palabra *fogón* ‘estufa rústica de leña [...]’, e non só en Guanacaste, como afirma o DECR (p. 340).

Finalmente, as palabras *chúcaro* e *cimarrón*, que o DECR define como ‘arisco, montaraz’ e como propias de Guanacaste (páxinas 210 e 217, respectivamente), están documentadas por ALECORI en todo o territorio nacional co mesmo significado.

É rechamante a ausencia dalgunhas palabras disfemísticas moi produtivas no español coloquial dos costarriqueños, como *culeada* ‘acto sexual, copulación’, *culear* ‘copular, practicar o coito’, *culeadera* ‘acto repetido de fornicar’, *culeador* ‘fornicador’, *culiolo* ‘homosexual, sodomita’, entre outros, que, ao ser amplamente usados coloquialmente, están ben documentados: «tuvo suerte que no le cobran o le cobran poco/moderado y lo *culean* casi como al chata»¹³. «No sé por qué en mi adolescencia tuve la necesidad de establecer una barrera entre todo lo *culiolo* y yo» (*La Nación*, 25 de xuño de 2015; o meu subliñado). Por un momento poderíase pensar que o DECR «vai á misa» (nas palabras de Jammes 1992); mais, dado que hai outras palabras que se inclúen nesta obra, e porque a Introducción afirma claramente que non serán excluídas «determinadas voces por considerarse soeces, vitandas, malsonantes, disfemísticas o peyorativas» (Cordero Monge: xxi), debemos concluír que foron lapsus leves -ou graves- de incorporación léxica.

EN CONCLUSIÓN

A publicación do DECR representa sen dúbida un avance no desenvolvemento da lexicografía do español costarriqueño:

¹³ <https://forodecostarica.com/tema/salir-con-guilas-que-son-prostitutas-pagador-vrs-novio-o-amigo.146383/page-2>.

1. É o primeiro dicionario compilado, non por unha soa persoa, senón por un equipo sólido, con instalacións físicas propias, un orzamento para este fin e cunha liña de traballo ben definida (ELEXHICOS), ao longo de varias décadas.
2. É o primeiro dicionario de expresións costarrriqueñas que emprega o sistema de definición por amplitude, non por simple equivalencia.
3. O DECR tenta empregar o significado exemplificado dun xeito amplo e coherente.
4. Esta obra representa un avance significativo na recompilación de expresións costarrriqueñas, moitas das cales non aparecen en obras anteriores.

Deste xeito, o DECR convértese nun valioso complemento para os repositorios léxicos publicados anteriormente sobre o español de Costa Rica (Gagini 1919, Agüero 1996, Ferrero Acosta 2002, Quesada Pacheco 2017), particularmente pola riqueza de exemplos de usos e en materia de lemas multiverbais; o que, sen dúbida, servirá para ampliar o que se coñece como léxico do español costarrriqueño.

Non obstante, para acadar os obxectivos que se propuxo e alcanzar o nivel de rigor que amosan, por exemplo, outros dicionarios semellantes do mundo hispano (Morales *et al.* 1984-1987 para o español chileno; Tristán *et al.* 2017 para o español cubano, Corrales e Corbella 2009 para o español canario, Seco *et al.* 1999 para o español peninsular), o DECR aínda ten un longo camiño por percorrer.

Nunha crítica do *Diccionario rexional* de Quesada Pacheco (1985), Sánchez Corrales (1988: 152) escribiu: «Para que gane en rigurosidad científica, deben revisarse los principios lexicográficos que fundamentan esa investigación, pues definir *viuda* como ‘pajarillo de color azulado que se alimenta de frutillas’ no es muestra de ortodoxia lexicográfica». Como se pode ver ao longo desta investigación, semella que este medicamento tamén debería aplicarse ao DECR. Para salientar o anterior, hai lemas como a entrada *cusuco* ‘certo tipo de accesorio para arar’ (p. 258), cuxa definición dista moito da ortodoxia lexicográfica. Será necesario consultar, por exemplo, a Gardela (2010), para que o público entenda de que se trata o *cusuco*, por certo, unha palabra que xa está en desuso: «arado tosco del ayer que consiste en una pieza angular de madera dura, formada por tronco y rama, en cuyo extremo se le clavaba una lámina de hierro que servía para abrir el surco, aunque algunos, los más antiguos, carecían de ésta». O mesmo ocorre con *martinico*, palabra definida como ‘unha determinada variedade de plátano’ (p. 462), sen especificar as súas características fundamentais, e con *asiento*, definido como ‘parte dun moble que se usa para sentarse’ (p. 59), sen explicar en que consiste a parte costarrriqueña nesta definición.

O DECR precisa dunha revisión urxente, tanto formal como metodolóxica, e en termos de contido, como se ten observado. Ademais, co equipamento e os recursos dispoñibles e a súa infraestrutura, o DECR podería lograr unha recompilación léxica mellor coordinada e sistemática (por campos semánticos, por exemplo)¹⁴ moito máis ampla e completa do que foi capaz de facer ata o de agora. En concreto, algunhas das suxestións son:

1. Explicar, como capítulo introdutorio e como se practica en dicionarios deste calibre (cfr. Chuchuy 2000; Kühn de Mones 1993, Tristán et al. 2017), quen son os destinatarios do dicionario e cales son os criterios de selección nos que se baseou a súa elaboración.
2. Revisar os lemas cruzados (aqueles que aparecen varias veces no dicionario).
3. Ampliar o espectro de fontes; non só material escrito en internet, senón literatura, revistas, traballos monográficos, traballos científicos, tamén material audiovisual (*podcasts, YouTube, etc.*).
4. Como resultado, eliminar, na medida do posible, os exemplos [fnd] e engade exemplos aos lemas ou acepcións que carecen deles.
5. Ampliar os campos semánticos para que abarquen en gran medida a situación etno-semántica do país.
6. Revisar exhaustivamente a sección xeolectal, consultando atlas lingüísticos nacionais e outras fontes lexicográficas rexionais, para garantir que se abrangue todo o territorio nacional.
7. Eliminar lemas e significados de carácter pan-hispánico se se quere manter o seu carácter contrastivo.

O desenvolvemento dunha obra lexicográfica é un proceso complexo que esixe un esforzo considerable, dado que cada termo representa un conxunto de significados e contextos. Polo tanto, ao seleccionar palabras e definir os seus significados, poden producirse erros de gravidade variable. Ademais, o vocabulario coloquial está suxeito a cambios máis frecuentes que o vocabulario formal, o que resulta na rápida aparición, substitución e desaparición de termos. Para mitigar estes desafíos, os dicionarios actualízanse regularmente con edicións novas, revisadas e ampliadas, e normalmente desenvólvense en colaboración por equipos. Afortunadamente, isto é o que pretende o DECR (véxase Cordero Monge, Introducción: xxii).

En resumo, o DECR non veu para substituír nin invalidar os dicionarios que o precederon; pola contra, deixa, unha vez máis na historia da lexicografía do español costarricense, a porta aberta para a proliferación de novas e futuras obras lexicográficas no

¹⁴ Continuando a comparar abreviaturas, o *Diccionario de Agüero* presenta o mesmo número de campos semánticos que o DECR (uns 18), mentres que o *Novo Diccionario de Quesada Pacheco* mostra 33.

seu coñecemento e descrición, con métodos e marcos conceptuais diferentes, que sempre serán benvidas.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- AGÜERO CHAVES, Arturo (1996): *Diccionario de costarriqueñismos*, San José, Asamblea Legislativa.
- ÁGUILA ESCOBAR, Gonzalo (2007): «El *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* y los diccionarios del español de América: lagunas y ausencias», en *Actas del VI Congreso Internacional de «El español de América»*, Valladolid, Diputación Provincial, pp. 651-666.
- AMARIS CERVANTES, Orlando (2016): «Transformación agroecológica en el cantón de Mora en Costa Rica y emigración indígena huetar (1900-1955)», *Revista de Historia* [Universidad Nacional de Costa Rica], 74, pp. 115-137.
- ARROYO, Víctor Manuel (1971): *El habla popular en la literatura costarricense*, San José, Publicaciones de la Universidad de Costa Rica.
- ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA y REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2011): *Diccionario de la lengua española (DLE)*. En liña en www.rae.es [consulta: 15/04/2025].
- BALDARES, Ángela (1914): «Aquileo J. Echeverría», *Anales del Ateneo de Costa Rica*, 3, 1, pp. 11-104.
- BRENES CÓRDOBA, Alberto (1886-1887): «Ejercicios gramaticales», *El Maestro*, 2, 8, 23, 31 de decembro de 1886 -15 de agosto de 1887.
- BRENES CÓRDOBA, Alberto (1888): *Ejercicios gramaticales*, San José, Tipografía Nacional.
- CASTAÑER MARTÍN, Rosa María (2009): «El atlas lingüístico como fuente lexicográfica. Del ALEANR al DDEAR», *Archivo de Filología Aragonesa*, 65, pp. 139-164. <https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/29/56/06castaner.pdf>.
- CHUCHUY, Claudio (2000): *Diccionario del español de Argentina*, Madrid, Gredos.
- CIRO, Lilian Astrid (2023): «Tratamiento lexicográfico de zoónimos y fitónimos en diccionarios de colombianismos», *Philologica Canariensis*, 29, pp. 75-96.
- CORDERO MONGE, Sergio (2015): *Unidades pluriverbales en los diccionarios del español de Costa Rica: análisis y propuesta de descripción*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Tesis doctoral.
- CORRALES ZUMBADO, Cristóbal José y Dolores CORBELLA DÍAZ (2009): *Diccionario ejemplificado de canarismos*. San Cristóbal de La Laguna, Instituto de Estudios Canarios.
- Costa Rica, Leyes y decretos (2017): *División territorial administrativa de Costa Rica*. San José, Editorial Digital de la Imprenta Nacional.
- ECHEVERRÍA, Aquileo (1989): *Concherías*, San José, Editorial de la Universidad Estatal a Distancia.
- FALLAS SIBAJA, Carlos Luis (1947): *Gentes y gentecillas*, San. José, Editorial Trejos Hermanos.

- FALLAS SIBAJA, Carlos Luis (1981): *Mi madrina*, San José, Editorial Costa Rica.
- FALLAS SIBAJA, Carlos Luis (2005): *Mamita Yunai*, San José, Editorial Costa Rica.
- FERNÁNDEZ SEVILLA, Julio (1974): «Lexicografía y geografía lingüística», en *Problemas de lexicografía actual*, Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, pp. 81-113.
- FERRERO ACOSTA, Luis (2002): *Mil y tantos tiquismos, costarricensismos*, San José, EUNED.
- GAGINI, Carlos (1892): *Diccionario de barbarismos y provincialismos de Costa Rica*, San José, Tipografía Nacional.
- GAGINI, Carlos (1919): *Diccionario de costarriqueñismos*, San José, Imprenta Nacional.
- GARCÍA MOUTON, Pilar (2010): «Si el DRAE utilizase los atlas lingüísticos...: un ejemplo aragonés», en Rosa María Castañer Martín y Vicente Lagüéns Gracia, eds., *De moneda nunca usada. Estudios filológicos dedicados a José María Enguita Utrilla*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico», pp. 271-282.
- GARDELA, Marco Tulio (2010): *Diccionario de guanacastequismos*, San José, ICER.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Manuel (dir.) (2012): *Diccionario da Real Academia Galega*, A Coruña, Real Academia Galega. <https://academia.gal/diccionario> [consultado: 28/04/2025].
- GONZÁLEZ ZELEDÓN, Manuel (1912): *La Propia y otros tipos y escenas costarricenses*, San José, Avelino Alsina.
- GUIDO, MEDARDO (1997): *Cantares de la pampa*, comp. por Miguel Fajardo, San José, Asamblea Legislativa.
- HAENSCH, Günther y Reinhold WERNER (1978): «Un nuevo diccionario de americanismos: proyecto de la Universidad de Augsburgo», *Thesaurus*, XXXIII, 1, pp. 1-40.
- HUALDE, Ignacio; Antxon OLARREA y Ana María ESCOBAR (2021³): *Introducción a la lingüística hispánica*, Cambridge, Cambridge University Press.
- JAMMES, Robert (1992): «Lexicografía e ideología (un diccionario que va a misa)», *Arquivos do Centro Cultural Português*, 31, pp. 225-251.
- JARA, Carla Victoria (1988): «El léxico de origen indígena en la norma culta de San José», *Revista de Filología y Lingüística de la Universidad de Costa Rica*, XIV, 1, pp. 109-124.
- KÜHL DE MONES, Úrsula (1993): *Nuevo diccionario de uruguayismos*, Bogotá, Instituto Caro y Cuervo.
- LARA, Luis Fernando (1986): *Diccionario básico del español de México*, Ciudad de México, El Colegio de México.
- LARA, Luis Fernando (1986): *Diccionario del español usual en México*, Ciudad de México, El Colegio de México, Centro de Estudios Lingüísticos y Literarios. En línea en https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/diccionario-del-espanol-usual-en-mexico--0/html/39c5245d-124e-4a52-8213-d7722afefa55_2.html#I_2_ [consulta: 02/04/2025].
- LOPE BLANCH, Juan Manuel (1968): *El español de América*, Madrid, Alcalá.
- LYRA, Carmen (2012): *Cuentos de mi tía Panchita*, San José, Imprenta Nacional.

- MINISTERIO DE AGRICULTURA (1948): *Suelo Tico*, San José, Ministerio de Agricultura y Ganadería.
- MONTERO BOLAÑOS, Fernando (2025): «Un refugio para las palabras ticas», 10 de marzo de 2025. En liña en <https://www.ucr.ac.cr/noticias/2025/3/10/un-refugio-para-las-palabras-ticas.html> [consulta: 08/04/2025].
- MORALES PETTORINO, Félix, Óscar QUIROZ MEJÍAS y Juan PEÑA ÁLVAREZ (1984-1987): *Diccionario ejemplificado de chilenismos*, Tomos I-IV, Valparaíso, Academia Superior de Ciencias Pedagógicas de Valparaíso.
- MORALES, Abraham (1999): «Una reseña crítica del Nuevo diccionario de costarriqueñismos», *Káñina*, XXIII, 2, pp. 129-142.
- MORALES, Abraham (2001): «Algunos aspectos históricos y teóricos sobre fraseología y su tratamiento en la lexicografía costarricense», *Káñina*, XXV, 2, pp. 21-30.
- MUÑOZ SOLANO, Andrea (2025): «Premio Nacional de Investigación Cultural: Las palabras no son inocentes», *Semanario Universidad*. En liña en <https://semanariouniversidad.com/cultura/premio-nacional-de-investigacion-cultural-las-palabras-no-son-inocentes/> [consulta: 06/04/2025].
- NAVARRO CARRASCO, Ana Isabel (1993): «Geografía lingüística y diccionarios», *Estudios de Lingüística*, 9, pp. 73-96.
- P. (1885-1886): «Corrección de algunos defectos de lenguaje», *El Maestro*, 30 de setiembre de 1885-15 de agosto de 1886.
- QUESADA PACHECO, Miguel Ángel (1985): *Diccionario regional de los distritos de San Gabriel, Monterrey y La Legua de Aserri*, San José, Editorial Ludovico.
- QUESADA PACHECO, Miguel Ángel (1991): *El español de Guanacaste*, San José, Editorial de la Universidad de Costa Rica.
- QUESADA PACHECO, Miguel Ángel (1995): *Diccionario histórico del español de Costa Rica*, San José, EUNED.
- QUESADA PACHECO, Miguel Ángel (2010): *Atlas lingüístico-etnográfico de Costa Rica*, San José, Editorial de la Universidad de Costa Rica.
- QUESADA PACHECO, Miguel Ángel (2017): *Nuevo diccionario de costarriqueñismos*, 5a. ed., Cartago, Editorial Tecnológica de Costa Rica.
- QUESADA VARGAS, María (2009): «Cuentos Terroríficos del Antiguo Juan Viñas», *Káñina*, XXXIII, Número Extraordinario, pp. 75-98.
- SALAZAR CARVAJAL, Pablo (2018): *Diccionario usual del Poder Judicial, Costa Rica*. En liña en <https://Diccionariusual.poder-judicial.go.cr/index.php/Diccionario> [consulta: 09/04/2025].
- SALGUERO, Miguel (1981): *Ríos, playas y montañas*, San José, Editorial Costa Rica.
- SALVADOR, Gregorio (1980): «Lexicografía y geografía lingüística», *Revista Española de Lingüística*, 10, 1, pp. 49-57.
- SÁNCHEZ CORRALES, Víctor (1988): «Lexicografía del español de Costa Rica, visión crítica», *Revista de Filología y Lingüística de la Universidad de Costa Rica*, XIV, 2, pp. 147-156.

- SÁNCHEZ MORA, Alexánder (2018): «Los glosarios escondidos de la literatura costarricense. Aporte bibliográfico y creación de una plataforma de búsqueda», *Káñina*, XLII, pp. 113-131.
- SECO, Manuel (2003). *Estudios de lexicografía española*. Madrid, Gredos.
- SECO, Manuel; Olimpia ANDRÉS y Gabino RAMOS (1999): *Diccionario del español actual*, Madrid, Santillana
- TRISTÁ PÉREZ, Antonia María y Gisela CÁRDENAS MOLINA (2017): *Diccionario ejemplificado del español de Cuba*, Tomo I: A-F, Tomo II: G-Z, La Habana, Editorial Nuevo Milenio.
- V-LEX (2002): *Sentencia n° 00377 de Tribunal Segundo Civil, Sección II, de 30 de Setiembre de 2002*. En línea en <https://vlex.co.cr/vid/-504412178> [consulta: 10/04/2025].
- ZIMMERMANN, Klaus (2003): «El fin de los diccionarios de americanismos. La situación de la lexicografía del español de América después de la publicación de los Diccionarios contrastivos del español de América», *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana*, 1, pp. 71-86.

(Miguel Ángel Quesada Pacheco, Universidad de Bergen)